

**ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
ОБРИСИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗДІЙСНЕННЯ
(МЕТА, ПРЕДМЕТ, ПРАВО, СУБ'ЄКТ, ПРИНЦИПИ)**

Постановка проблеми, аналіз окремих дослідницьких положень. У сучасній юридичній науці *судочинство* визначається як «процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду» [9, 718], а *правосуддя* — як «правозастосувальна діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції [різних, зокрема і цивільних...] справ із метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави» [4, 50].

Конституційний Суд України, інтерпретуючи положення Конституції України щодо *правосуддя*, визначив, що «відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [17].

Розмежовуючи поняття правосуддя та судочинства [1], *правосуддя* можна визначити як «державну діяльність» судів із «розгляду і вирішення» справ, яка здійснюється в «особливій, встановленій законом процесуальній формі» — судочинстві, з метою захисту прав та свобод людини, юридичних осіб, держави.

Припускаємо, що форма і мета правосуддя — його істотні характеристики. Правосуддя — це певна цілеспрямована діяльність-мета, яка здійснюється і досягається за допомогою судочинства. Тому й виникає питання про те, чи можна вважати, що правосуддя здійснено, якщо мети не досягнуто. У цьому зв'язку також постає питання про умови, за яких правосуддя у цивільному судочинстві може вважатися здійсненим. Поглибимо його через з'ясування істотних рис здійснення правосуддя в цивільному судочинстві, що й зумовлює *мету дослідження*, окремі результати якого викладено в статті.

Виклад дослідження з новим обґрунтуванням. Здійснення правосуддя в цивільному судочинстві відповідає загальними та особливим положенням щодо здійснення правосуддя. Розглянемо проблему в обраних контекстах.

Мета. Мета у філософії (з позицій аналізу людської діяльності) визначається як «усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення». З позицій судочинства, припускаємо, такою метою є судові рішення як «акт судового розгляду справи» або «рішення суду як акт правосуддя» у певному судочинстві [15].

Проте йдеться не про будь-яке судові рішення, а таке, яке відповідає певним вимогам, є актом правосуддя. Так, Конституційний Суд України, інтерпретуючи конституційні положення про *правосуддя*, уточнив, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [18].

У цивільному судочинстві судові рішення розглядається як необхідний компонент цивільної процесуальної форми та як елемент правопорядку, основною якісною характеристикою якого є правосудність [11].

Якщо брати за основу зазначені розуміння, то правосуддя *загалом* може вважатися здійсненим за умов досягнення відповідної мети за допомогою судочинства. Але яка мета правосуддя саме в цивільному судочинстві? Для цього необхідно з'ясувати предмет цивільного судочинства та право, у відповідність до якого повинні приводитися цивільні правовідносини.

Предмет. Цивільне судочинство визначається як «одна з процесуальних форм реалізації судової влади шляхом здійснення правосуддя загальними судами загальної юрисдикції» [14]; встановлений процесуальним законом (України) та іншими нормами цивільного процесуального права порядок розгляду і вирішення справ по спорах, що виникають з цивільних, трудових, земельних, сімейних та інших правовідносин (ст. 1 ЦПК).

Традиційно підсудність — розмежування компетенції між окремими ланками судової системи і між судами однієї ланки щодо розгляду і вирішення підвідомчих їм справ [13], а також юрисдикція — реалізація судом повноважень за характером справи у відправленні правосуддя [5] — розглядаються як критерії розрізнення видів судочинства (зокрема, виокремлення цивільного судочинства).

Яка сутність цивільних правовідносин, що переважно формують предмет розгляду в цивільному судочинстві?

З позицій теорії права такими визнаються немайнові та майнові відносини, засновані на формально-юридичній рівності їхніх учасників [10]. Вони регламентуються цивільним правом, що належить до системи приватного права [12] чи ототожнюються із приватним правом (зокрема, й України). Відтак наступним потрібно з'ясувати питання про право, тобто на підставі якого права здійснюється правосуддя, зокрема, задовольняються позовні вимоги в цивільному судочинстві.

Право. Здійснення правосуддя у цивільному судочинстві передбачає вирішення цивільних справ на підставі відповідного права. Зокрема, судовий розгляд цивільної справи передбачає встановлення судом, чи підлягає задоволенню правова вимога і на підставі яких норм права [15, 708].

Цивілісти вважають, що, окрім загальних ознак, властивих усім нормам права (загальнообов'язковість, формальна визначеність, установленість або санкціонованість державою, гарантованість заходами державного примусу), є специфічні особливості, притаманні виключно нормам цивільного процесуального права. В цьому зв'язку сформульовано критерії співвідношення норм цивільного процесуального права та норм матеріальних галузей права, які містять норми, що стосуються особливостей здійснення правосуддя. З огляду на це доводиться необхідність законодавчого закріплення принципу верховенства процесуальних норм, розміщених у ЦПК України, над нормами матеріального права, які стосуються окремих питань цивільного процесу [16, 6–7].

Загалом же цивільні правовідносини регламентуються цивільним правом, яке належить, за однією з інтерпретацій, до приватного права України. Останнє ж, за однією з дефініцій, визначається як «галузь об'єктивного права, що складається з юридичних (державно-вольових) норм, що врегульовують на засадах формальної рівності суспільні відносини між юридично правоздатними особами» [10].

Водночас це положення, охарактеризоване як відображення нормативізму, традиційно піддається сумнівам, зокрема, критиками — прихильниками соціологічного праворозуміння (соціології права, соціологічної юриспруденції, правового реалізму). Зокрема, один із них, Євген Ерліх, вважав, що зазначені норми є нормами так званого «державного права», тоді як поруч співіснують і застосовуються норми так званого «соціального права», які відшукують і застосовують судді, вирішуючи певні справи [2].

Прояви того, що можна визначити як «соціальне право», виявляють і сучасні правознавці. Зокрема, досліджуючи значення саморегулювання договірних цивільних відносин (за сучасним цивільним правом України в розумінні ЦПК), цивілісти визнають договір, через який воно здійснюється, джерелом норм цивільного права. При цьому нормативність у праві розглядається так, що право містить у собі правила поведінки для суб'єктів суспільних відносин. Виходячи з цього, джерелом норм цивільного права слід вважати будь-який акт-документ, який таке правило поведінки закріплює і відображає. Тому договір, у тих випадках, коли в ньому сторони закріплюють створене ними правило поведінки, відмінне від того, що встановлене в цивільному законі (ст. 6), має розглядатися саме як джерело норм цивільного права [7, 26]. Відзначимо, що правознавець вважає, що «саморегулювання договірних цивільних відносин здійснюється у визначених межах (абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України), дотримання яких є обов'язковим для учасників вказаних відносин.

Спір про право та джерела права тісно пов'язаний із дискусією про джерела та принципи права й правозастосування. Аби відповісти на запитання, як саме застосовується право в судочинстві (у суді), потрібно з'ясувати принципи відповідного судочинства, для чого звернімося до доробку цивілістичної науки.

Принципи. Головним положенням сучасного цивільного процесуального права (України) вважається принцип диспозитивності [16, 2]. Останній зумовлює процес судочинства в цивільних справах; визначає основні інститути цивільного процесуального права; діє відносно всіх суб'єктів процесу, у тому числі й суду; виконує врівноважуючу функцію — при визначенні обсягу прав і обов'язків учасників процесу встановлюється своєрідний баланс у цивільних процесуальних правовідносинах [16, 1].

Під диспозитивністю загалом розуміють «можливість суб'єктів самостійно упорядковувати (регулювати) свої відносини, діяти на власний розсуд» [8]. Принципом диспозитивності в цивільному праві визначають, як «закріплене в нормах цивільного процесуального права основне положення, що розкриває природу цивільних процесуальних правовідносин, відображає можливість суб'єктів даних правовідносин, виходячи з наявності й характеру юридичної

заінтересованості розпоряджатися в процесі матеріальними і процесуальними правами, в тому числі й визначати межі судового захисту, впливати на виникнення, рух і закінчення процесу; необхідне для реалізації процесуальних цілей суб'єктів процесу; положення, що встановлює своєрідний баланс у цивільних процесуальних правовідносинах» [16, 3].

У приватних відносинах диспозитивність визначається принципом: «Дозволено все, що не заборонене законом». Мірилом диспозитивності у приватних же відносинах є насамперед закон [8]. Водночас диспозитивність правового регулювання договірних цивільних відносин також розуміється цивілістами так: «з урахуванням парадигми, закладеної до чинного ЦК України, диспозитивність — це здатність учасників договірних цивільних відносин відступити від положень цивільного законодавства, що регулює такі відносини, і врегулювати їх на власний розсуд відповідно до їх інтересів» [7].

Таким чином диспозитивність, з одного боку, є проявом та інструментом свободи в праві, правовідносинах, а з іншого — створює передумови для правових спорів, які повинні бути врегульовані, зокрема за допомогою судочинства.

Суб'єкт. Традиційно (для України) правосуддя в цивільному судочинстві здійснюється судом, зокрема професійними суддями. З огляду на принцип диспозитивності, роль судді в цивільному процесі можна вважати зведеною до ролі арбітра в розумінні професійного посередника, делегованого державою, для вирішення спору, в якому обидві сторони формально рівні. За аналогією образу зі спорту арбітр за спеціальними правилами розсуджує сторони, які виходять на спортивну площадку, аби з'ясувати між собою стосунки.

В цьому зв'язку варто порушити таке питання. Якщо вважати народ джерелом й судовою влади (як частини влади), то яка специфіка здійснення правосуддя в цивільному судочинстві в частині народного представництва.

В Україні народне представництво в здійсненні цивільного судочинства обмежено; участь представників народу можлива виключно у «випадках, встановлених [ЦПК коли], цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді» (ч. 2 ст. 18 ЦПК). А саме йдеться про такі випадки (справи): обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкова госпіталізація до протитуберкульозного закладу (ст. 234 ЦПК).

Для порівняння: наприклад, у США присяжні беруть найактивнішу участь у здійсненні правосуддя в цивільному судочинстві. Зокрема, саме присяжні як частина суду присяжних вправі визначити, чи доведено цивільно-правову відповідальність сторони. Відтак, не обмежуючи участь народу в здійсненні правосуддя в цивільному судочинстві, правозастосування наповнюється додатковим правовим змістом, який визначає не лише держава, але й народ — через своє представництво.

Підсумовуючи, відзначимо необхідність подальшого філософсько-правового герменевтичного дослідження правосуддя у визначених аспектах з метою формування відповідної частини філософсько-правової концепції правосуддя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Окреслені в статті особливості здійснення правосуддя в цивільному судочинстві викладено в контекстах таких його характеристик, як мета (правосуддя як мета), предмет (цивільні правовідносини), право («державне» та «соціальне» право), суб'єкт (здійснюється виключно судами) та принципи (ключовий — диспозитивність) здійснення правосуддя в цивільному судочинстві. Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому з'ясуванні зазначених, а також нових контекстів здійснення правосуддя в цивільному судочинстві.

Література

1. Бігун В. С. Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо розмежування понять «судочинство» і «правосуддя») // Вісник Львівського університету. Сер. юридична. — 2009. — Вип. 48. — С. 21–27.
2. Бігун В. С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. III. — С. 105–126.
3. Бобко В. Г. Судочинство у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Г. Бойко ; НДІ приват. права і підприємства Акад. правових наук України. — К., 2006. — 20 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06bvgvop.zip>.
4. Маляренко В. Т. Правосуддя // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Укр. енцикл. — Т. 5. — С. 50.
5. Педько Ю. С. Юрисдикція // Юридична енциклопедія. — К., 2004. — Т. 6. — С. 490.
6. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Підлубна ; НДІ приват. права і підприємства Акад. правових наук України. — К., 2007. — 24 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07povrcs.zip>.
7. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / С. О. Погрібний ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2009. — 36 с.
8. Ромовська З. В. Диспозитивність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Укр. енцикл., 1999. — Т. 2. — С. 197–198.
9. Сірий М. І. Судочинство / М. І. Сірий, В. М. Тертишник // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Укр. енцикл. — Т. 5. — С. 718.
10. Сивий Р. Б. Приватне право в системі права України: поняття, критерії виокремлення, структура : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Р. Б. Сивий ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2006. — 16 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06srbkvs.zip>.
11. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. В. Фазикош ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 20 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08fgvrcs.zip>.
12. Шевченко Я. М. Цивільне право // Юридична енциклопедія. — К., 2002. — Т. 6. — С. 365.
13. Штефан М. Й. Підсудність у цивільному судочинстві // Юридична енциклопедія. — К., 2004. — Т. 6. — С. 555.
14. Штефан М. Й. Цивільне судочинство // Юридична енциклопедія. — К., 2002. — Т. 6. — С. 366.
15. Штефан М. Й., Штефан О. О. Судове рішення // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 707–709.
16. Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Шутенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — 19 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2003/03sovdcs.zip>.

17. Ухвала Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньо-економічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».
18. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора).

Анотація

Бігун В. С. Правосуддя в цивільному судочинстві: обриси філософсько-правових особливостей здійснення (мета, предмет, право, суб'єкт, принципи). — Стаття.

У статті окреслено особливості здійснення правосуддя в цивільному судочинстві в контекстах таких його характеристик, як мета (правосуддя як мета), предмет (цивільні правовідносини), право («державне» та «соціальне» право), суб'єкт (здійснюється виключно судами) та принципи (ключовий — диспозитивність) здійснення правосуддя в цивільному судочинстві.

Ключові слова: філософія права, філософія правосуддя, цивільне судочинство

Summary

Bihun V. S. Justice as Judicial Process in Civil Law Proceedings: an Outline of Legal Philosophy Features of Its Realization (Purpose, Object, Law, Subject, Principles). — Article.

Article features the issues of the realization of justice in judicial process such as the civil legal proceeding in the contexts of such his characteristics as purpose (justice as purpose), object (civil legal relationships), law ("state-created" and "social" law), subject (administrated exceptionally by courts) and principles (the key one is despositivity) of the realization of justice in the civil legal proceeding.

Keywords: philosophy of law, philosophy of justice as judicial process, civil legal proceeding.

УДК 35.08(470)“17/19”

Л. Р. Біла-Тіунова

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО СЛУЖБОВОЇ КАР'ЄРИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Визначення поняття, сутності, особливостей, структури та правового регулювання службової кар'єри є неможливим без звернення до теоретичних напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до проблематики як публічної служби, її окремих видів та правових інститутів в цілому, так і службової кар'єри зокрема. З огляду на те, що поняття «службова кар'єра» введено в науковий обіг аж наприкінці ХХ ст., історіографічний аналіз стосуватиметься загальнотеоретичних питань інституту публічної служби та її видів, які у сукупності й визначаються, власне правової природи службової кар'єри. Окрім цього, враховуючи, що правовий інститут публічної служби почав формуватися наприкінці минулого століття, більшою мірою мова йтиме про державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, оскільки на той час термін «публічна служба» практично не використовувався.

Аналіз історичного аспекту науково-теоретичної думки щодо інституту державної служби та її структурних елементів дає підстави виокремити такі періоди її становлення та розвитку: